

Side

Bir Kentin Kayboluşunun Hikayesi

Feriştah Soykal Alanyalı

Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, TR-26470-Eskişehir.
fsoykal@anadolu.edu.tr

SİDE STORY OF THE VANISHING AND EXPLORING OF A CITY

Abstract

Side is one of the oldest cities in the Pamphylia region, which of past lasted II. Millenium BC - even not exactly dated by archaeologically. This paper aims at explaining the story of Side, transformed firstly from a polis to the kastron and then being left, according to the archaeological findings, numismatic and epigraphical sources which were gained by the recent stratigraphic excavations.

Keywords: Side – Pamphylia in the Centuries of 7-14. AD, Sassanid and Arabian Attacks, Second Crusade, Seljukids.

Öz

Bu makalenin özünü, henüz arkeolojik olarak belgelenemese de, geçmişi MÖ 2. bine kadar uzanan ve bölgenin en eski kentlerinden biri olan Side'nin, son yıllarda yapılan stratigrafik kazılar yoluyla elde edilen arkeolojik sonuçlarının, numizmatik belgeler ve yazılı kaynaklar ışığında tekrar değerlendirilerek, önce bir polis'ten kastron'a dönüşümü ve ardından terk edilmişinin hikayesi oluşturmaktadır.

Anahtar Sözcükler: 7.-14. yüzyıllarda Side-Pamphylia, Sasani ve Arap Saldırıları, II. Haçlı Seferi, Selçuklular.

Pamphylia bölgesinin en önemli kentlerinden biri olan ve bugün Antalya İli, Manavgat ilçesi, Side (eski Selimiye) Mahallesi içinde yer alan Side antik kenti, Σίδη, daha sonraki kaynaklarda ise Satalia Vechia, Satalia Senex, Πάλαια Ἀτάλια, Eski Andaliya, Anṭāliya al-muḥraqa (Yanık Antalya), Eski Antalya, Side ve Selimiye gibi isimlerle anılmaktadır (Zgusta 1984: 564; Nollé 1993: 38 vd.; Hellenkemper ve Hild 2004: 379, dn 81-85).

Kentin kuruluşuna ve erken dönemlerine ışık tutan bilgiler oldukça sınırlı olsa da MS 4. yüzyılda bir kilise tarihçisi olan Eusebios, kroniğinde kentin MÖ 1405 yılında kurulduğuna dair bir bilgi aktarmaktadır (Nollé 1993: 41, 155, TLit 19). Bu kesin tarihin ne kadar doğru olduğu bugün tam olarak kestirilemese de gerçek, kentin eski bir Anadolu kenti olmasıdır (Nollé 1993: 40-42 vd.). Arrianos'un Sideliler hakkında yazdıkları kentin erken dönemine ait sınırlı bilgiler arasında yer almaktadır: "Aiolia'da Kyme'den gelmişlerdir, kendileri hakkında da şu hikâyeyi anlatırlar: İlk Kyme göçmenleri bu memleketin kıyısına yanaşır oraya yerleşmek için karaya çıkınca, o anda Hellen dilini unutmuşlar, yabancı bir dil konuşmaya başlamışlar. Fakat etrafta oturan kavimlerinkiyle aynı olmayan bu dil yalnız onlara mahsus, evvelce mevcut olmayan bir dilmış, işte o zamandan beri de Side halkı bütün komşularınıninkinden başka bir dil konuşmakta imişler." (Arrianos, I.12.4).

20. yüzyılın ortalarında mevcut belgeler ışığında, bu dilin Luvi dil grubuna ait olduğu tespit edilmiştir. Side yazısının bugün mevcut en eski örnekleri, MÖ 5. ve 4. yüzyıl sikkeleri üzerinde yer alan az sayıdaki işaretten ibarettir. Side yazısının 6., 7. ve hatta 8. yüzyıldan daha önceye uzandığını söylemek mevcut belgelerle mümkün değildir (Nollé 2001: 628). Ancak tespit edilebilen örnekler ışığında, Side yazısının kentte Hellenistik Dönem'in içlerine kadar kullanıldığını söylemek mümkündür¹.

Bu makalede Pamphylia bölgesinin en eski kentlerinden biri olan Side'nin polisten *kastron*'a dönüşümü ve terk edilişi ele alınmaktadır. Bir başka ifadeyle MS 7. yüzyılda başlayan ve olasılıkla 14. yüzyılın içlerine kadar uzanan bu süreç, farklı başlıklar altında irdelenmektedir.

Polisten *Kastron*'a

Side'nin yapı araştırmalarına dayanan yerleşim tarihçesi, kentin MS 4-6. yüzyılların zorlu koşullarında bile bir değişim-dönüşüm dengesi içinde gelişim gösterdiğine işaret etmektedir (Nollé 1993: 127-141; Hellenkemper ve Hild 2004: 382-392; Soykal-Alanyalı 2016: 428-430, 434-435). Ancak, 7. yüzyıla gelindiğinde kentte bazı yapı ve caddelerin terk edildiği ve kentin küçülmeye başladığı görülmektedir. Özellikle, Attius Philippus Suru ve çevresinde yapılan araştırmalar bu sorunsalın çözümüne yönelik önemli katkılarda bulunmuştur.

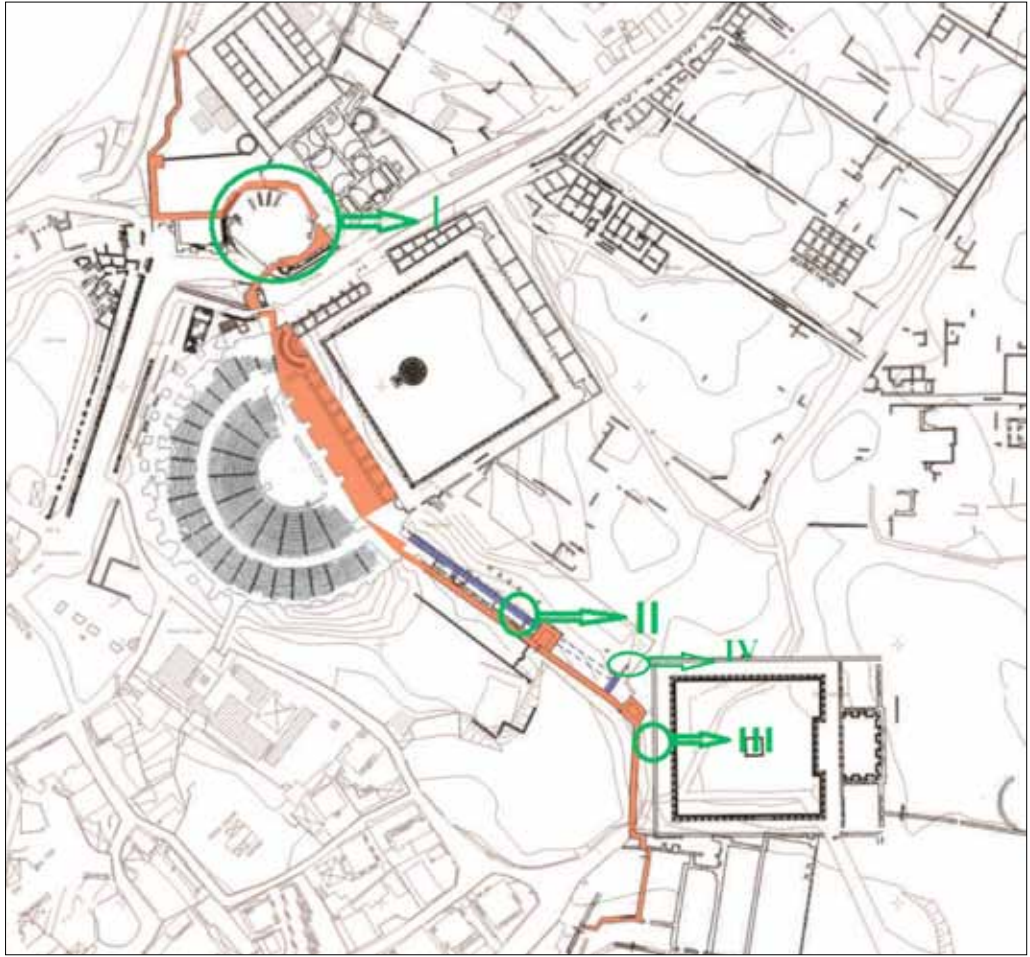
Söz konusu sur, Side Yarımadası'nı en dar yerinde, kuzey-güney istikametinde ikiye bölen, toplam 3 kuleyle güçlendirilmiş sur bedenindeki bir yazıttan dolayı Mansel tarafından "Attius Philippus Suru" (Res. 1) olarak adlandırılmıştır². Sur inşa edilirken Roma Dönemi'ne ait tiyatrunun sahne yapısı, Vespasianus Anıtı, sütunlu cadde üzerinde bulunan tak, *latrina* ve H1 alanı gibi birçok anıtsal yapı bu surun bir parçası olarak kullanılmıştır (Res. 2) (Mansel 1963: 40; Mansel 1978: 67 vd.).

Attius Philippus Suru'nun tarihlendirilmesi ve değerlendirmesi, Side "şehir ve yapı araştırmaları" için çok önemlidir. Roma şehrini ikiye bölen bu duvar şimdiye kadar farklı dönemlere tarihlendirilmiştir. Öneriler 3/4. yüzyıldan, 5/6. ve 7/8. yüzyıla hatta son olarak MS 11/12. yüzyılın içine kadar uzanmaktadır (Peschow 2010: 78 vd.).

Attius Philippus Suru'na yönelik ilgimiz, daha önce Dionysos Tapınağı olarak adlandırılan tapınakta yaptığımız çalışmalarla başlamıştır³. Tapınağın üst yapı elemanları başka yapılara ait mimari elemanlarla, 90'lı yıllarda M. Büyükkolancı tarafından tiyatrunun *parados*'unda,

Res. 1: Attius Philippus Yazıtı'nın, sur duvarı içindeki yeri.

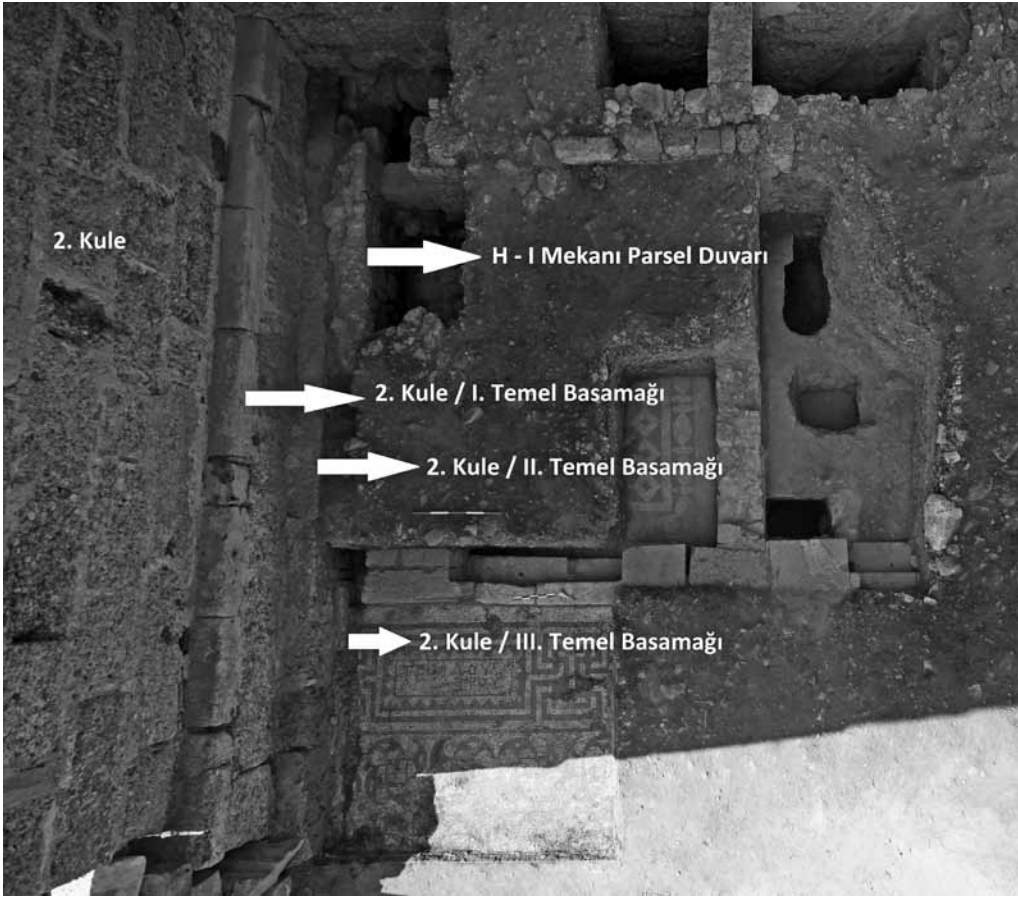

Res. 2: Attius Philippus Suru'nun kent içindeki yeri, APSI-II-III ve IV alanları.

sağne yapısının arkasındaki dükkanlarda ve *latrina*'da yapılan kazılar sırasında açığa çıkarılmıştır (Büyükkolancı 2008: 260. Ayrıca bkz. Piesker 2015: 168 vd.). Tapınakta yapılan araştırmalar, yapının temellerine kadar sökülerek mimari elemanlarının sur duvarı ve çevresine götürülmesinin, MS 6. yüzyılın 3. çeyreği ve sonrasında gerçekleştiğine işaret etmektedir (IV. Evre) (Soykal-Alanyalı 2016: 429-430). Bunu teyit etmek ve yeni bilgiler edinmek amacıyla Side şehircilik tarihi için çok önemli olan bu surun araştırılması bir zorunluluk haline gelmiştir⁴. Bu amaçla, 2012 yılından itibaren sur boyunca toplam 4 farklı alanda (Res. 2) kazı ve araştırma çalışmaları başlatılmıştır⁵. Bunlardan, "APS I" alanı surun içinde; "APS II", "APS III" ve "APS IV" alanları surun dışında kalmaktadır.

Şimdiye kadar yapılan araştırmalar surun tek seferde yapılmadığını, sur bedeni ve kulelerin tarihlerinin farklılık gösterdiğini işaret etmektedir. Sur dışında APS II-III ve IV alanlarında yapılan araştırmalar, surun 7. yüzyılın başından itibaren bu alanda mevcut olduğuna işaret etmektedir (Soykal-Alanyalı ve Erkoç 2016). Ancak bu makale kapsamında üzerinde durmak istenen Attius Philippus Suru'nun tarihlenmesinden çok, surun dışında "APS II", "APS III" ve "APS IV" alanında, yapılan kazılarda, 7. yüzyılın 3. çeyreğinden daha geç herhangi bir sikke ve seramik buluntuya rastlanmamış olmasıdır (Soykal-Alanyalı ve Erkoç 2016). Bu tarihten sonra bu alanda yerleşime dair herhangi bir iz de bulunmamaktadır.

"APS II" alanında (Res. 2) yapılan çalışmalar, 3 numaralı sur bedeninin hemen önünde yer alan dükkanların (H-I-J), geç 6. yüzyıl / erken 7. yüzyılda terk edilerek doldurulduğuna işaret etmektedir (Res. 3-4). Surun önündeki bu mekanların kullanımının son bulması surun inşasıyla birlikte olmalıdır. Olasılıkla güvenlik zafiyeti oluşturmaması amacıyla bu mekanlar doldurularak kullanımına son verilmiştir (Soykal-Alanyalı vd. 2015: 55).

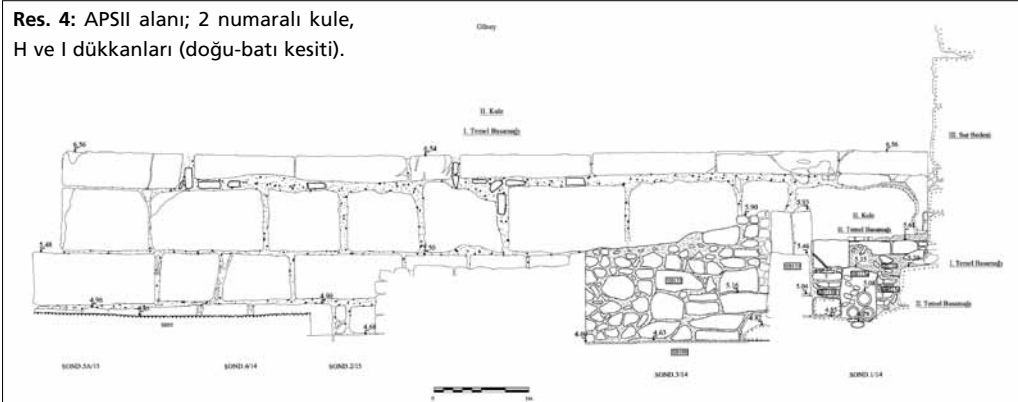

Res. 3: APS II alanı; 2. kule ve III numaralı sur bedeni ve önündeki dükkanlar (H-I-J).

Ancak 2 numaralı kulenin, II. temel basamağı ve üzerinde ele geçen seramikler ile sikke-ler, bu alanda MS 7. yüzyılın ortası ya da hemen sonrasına ait tabakaların varlığına işaret etmektedir⁶. Kulenin temel basamağı üzerinde ele geçen II. Constans sikkesi (MS 650/656) 2 numaralı kulenin, bu tarihlerde ya da hemen sonrasında burada mevcut olduğunu göstermektedir. Ancak tam da bu tarihlerde Araplar MS 656 yılında Side'ye saldırır.

“APS III” alanında (Res. 2), 1 numaralı sur bedeninin 7. yüzyılın ilk çeyreği içinde yapılmış olduğu tespit edilmiştir⁷. 1 numaralı sur bedeni yüzeyi çok muntazam şekilde düzeltilmiş konglomera temel basamakları üzerinde yükselmektedir. Ancak bu yuvarlatılmış basamaklar olasılıkla daha erken döneme ait bir yapının temel basamaklarıdır (Res. 5-6). Burada yaklaşık 5,5 m seviyesinde tespit edilen ve olasılıkla bir caddeye (?) ait döşeme taşları ise MS 2. yüzyıldaki kapsamlı yapı programından geriye kalan son izdir.

Res. 4: APSII alanı; 2 numaralı kule, H ve I dükkanları (doğu-batı kesiti).

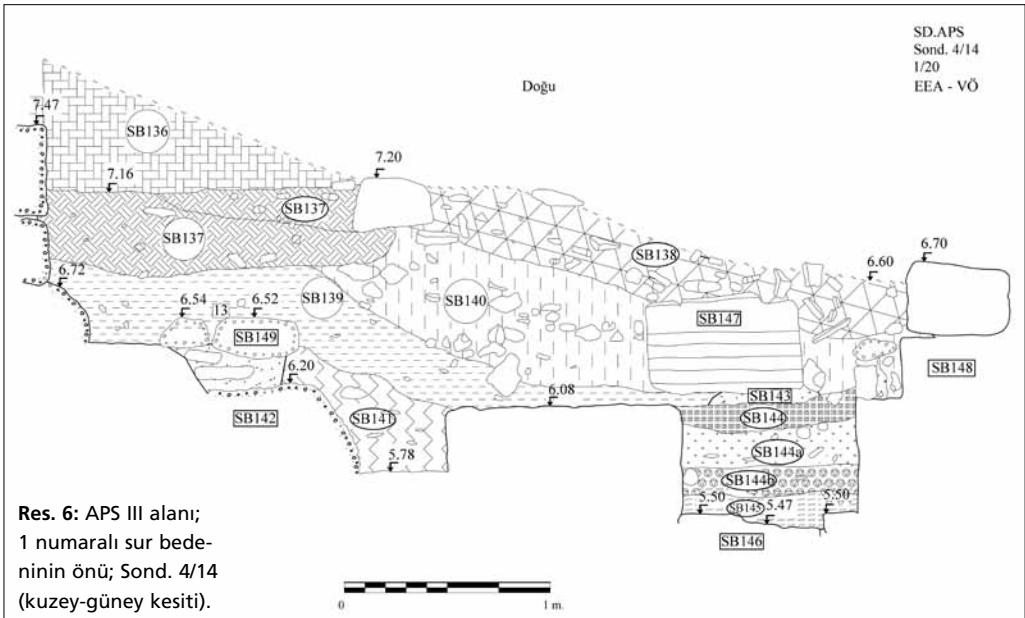

Res. 5: APS III alanı; 1 numaralı sur bedeninin önü; Sond. 4/14'ün havadan görünümü.

"APS IV" alanında (Res. 2) açığa çıkarılan⁸ muntazam taş plakalarla kaplı cadde (II. Evre; SB64) ile arkasındaki dükkanların (A-G) MS 1. yüzyılda inşa edildiği tespit edilmiştir (Res. 7-8). Ancak bu taş döşeme plakaların MS 6. yüzyılın 2. yarısı / erken 7. yüzyılda yer yer sökülerek tesviye edildiği ve üzerine çok sert sıkıştırılmış topraktan bir döşemenin (I. Evre) oluşturulduğu tespit edilmiştir⁹. Son yıllarda, Doğu Kapısı'nda yapılan çalışmaların, kapının son kullanım evresi olarak 7. yüzyılı işaret etmesi, bu tarihten sonra Attius Philippus Suru'nun dışındaki alanın kullanımının neredeyse son bulunduğunu destekleyen önemli sonuçlardan biridir (Scherrer-Lohner 2016: 139).

6. yüzyılın III. çeyreğinden sonra, birçok yapının ve Dionysos Tapınağı'nın *podium* seviyesine kadar sökülerek mimari elemanlarının tiyatronun batı *parodos*'unu ve *latrina*'yı doldurmak için götürülmesi, tapınak yapısının işliçe çevrilmesi, kentte yoğun bir inşa etkinliğine işaret etmektedir. Bu dönemde Side, Doğu Pamphylia kentlerinin "metropolis"idir (Pamphylia

Res. 6: APS III alanı; 1 numaralı sur bedeninin önü; Sond. 4/14 (kuzey-güney kesiti).

Prima) (Mansel 1963: 16). Bu statünün kente zenginlik getirmiş olması kaçınılmazdır. Yine yüzyılın sonunda Side'nin, Isaurialılara karşı askeri bir üs olması da kentin önemini artırmıştır. Ancak, 6. yüzyılın ortasından sonra doğudaki kentlerin genel olarak bir düşüşe geçtikleri bilinmektedir. Bu düşüş salgınlar, doğal afetler, nüfusun azalması ve ekonominin zayıflaması gibi birçok nedenle açıklanmaya çalışılır (Nollé 1993: 141, dn. 93).

7. yüzyıla gelindiğinde ise önce Sasani, ardından da Arap saldırılarıyla bu kentlerin durumları çok daha güçleşmiştir. 611 yılından itibaren, Küçük Asya şehirleri hem karadan hem de denizden Sasani saldırılarına maruz kalmıştır. 622 ya da 623 yılında Sasaniler, Rhodos'u ele geçirirler ve olasılıkla önce Pamphylia kıyılarını yağmalarlar (Nollé 1993: 142, dn. 99). 628 yılında Herakleios'un Sasanileri yenilgiye uğratmasıyla Küçük Asya'ya kısa bir süre için de olsa huzur gelmiştir.

638 yılında, Bizanslılar Yarmuk'ta yenilgiye uğramışlar ve 649 yılında Arap donanmasıyla tüm Küçük Asya karadan ve denizden saldırılara maruz kalmıştır. MS 655 yılında, Bizans donanması Araplar tarafından Finike'de (Lykia) bozguna uğratılır. Pamphylia bölgesi, özellikle Side (656) ve Attaleia gibi önemli liman şehirleri birçok kez Arap saldırılarından payını almış olmalıdır. Hatta daha içerde yer alan Sillyon dahi 665 yılında kuşatılmıştır. Arap saldırıları daha uzun aralıklarla da olsa 9. yüzyılın içlerine kadar devam etmiştir.

Şimdilik, surun en geç erken 7. yüzyılda inşası, 2 numaralı kulede de görüldüğü gibi 7. yüzyılın 3. çeyreğinde de olasılıkla Arap akınlarıyla ilişkili olarak kulenin yapımı ya da onarımı söz konusu olabilir.

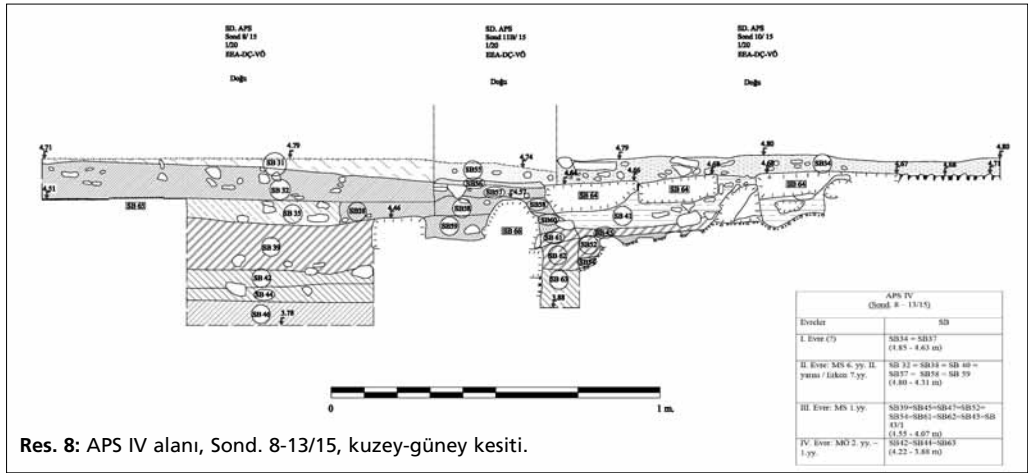
Side'de surun dışındaki mekanların geç 6. yüzyıl / erken 7. yüzyıla doğru terk edilişi ve sur dışındaki buluntuların 7. yüzyılın 3. çeyreğinden daha geç olmaması, kentte büyük değişikliklerin olduğuna işaret etmektedir. 7. yüzyılda önce Sasani ardından Arap saldırılarıyla devam eden bu uzun süreçte kentin bir *kastron*'a dönüşmesi esasen yerleşimin surun içine çekilmiş olduğunu düşündürmektedir¹⁰.

Kent Halkının Antalya'ya Taşınması

Mansel, Side'nin ne zaman tahrip edildiği ve halkı tarafından ne zaman terkedildiğinin kesin olarak bilinmediğini belirtse de Side'de bilinen Bizans yapılarının hiçbirinin 9.-10. yüzyıldan daha geç olmadığını, bu olayın 10. yüzyılda, belki bir Arap saldırısı esnasında gerçekleşmiş olabileceğini ileri sürer (Mansel 1978: 17 vd.).

Res. 7: APS IV alanı, Sond. 8-13/15'in havadan görünümü.

Res. 8: APS IV alanı, Sond. 8-13/15, kuzey-güney kesiti.

G. E. Bean de benzer bir görüşü paylaşmaktadır; Side'de 10. yüzyılda yaşanan büyük bir yangınla halkın Antalya'ya taşındığını belirtmekte, kentin adının Türkler tarafından Eski Yanık Antalya olarak adlandırılmasını da bu şekilde açıklamaktadır (Bean 1979: 59).

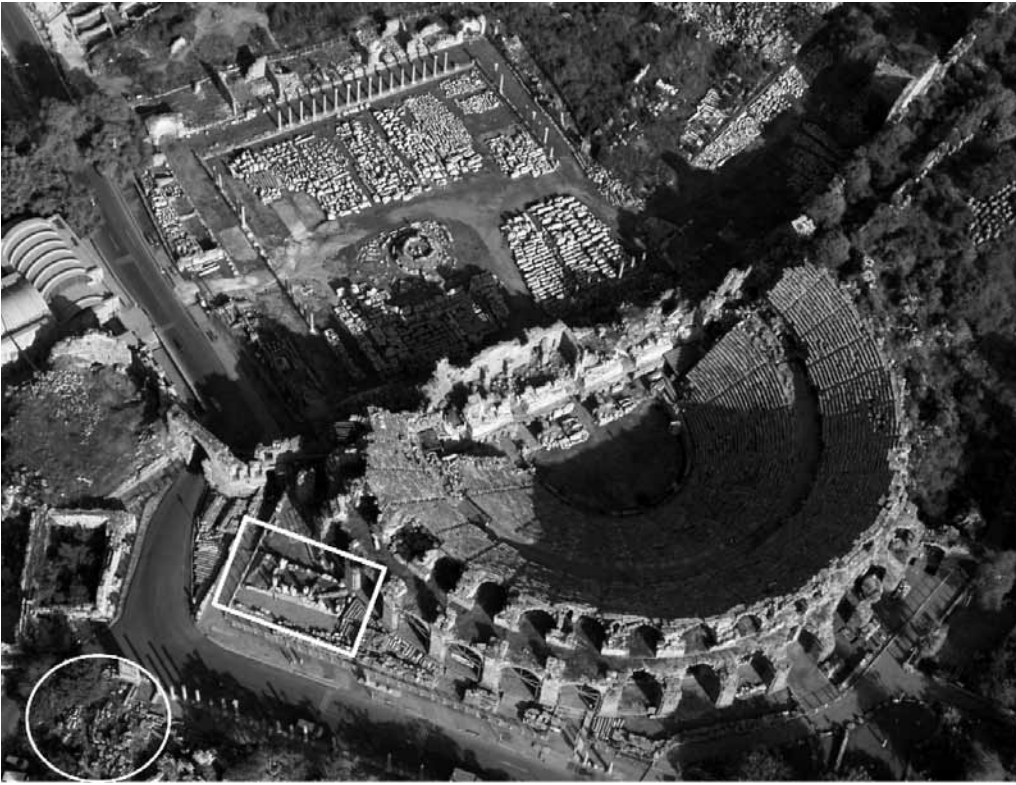
10. yüzyılın başında Side Piskoposu Eustathios, meslektaşısı Kaisareialı Arethas'a bir başka yere piskopos olarak atanmasının mümkün olup olmayacağını sormaktadır (Hellenkemper ve Hild 2004: 377, dn. 73). Yer değiştirme isteğinin nedeni belli olmamakla birlikte bu durum, belki de piskoposluk bölgesinde yaşam koşullarının uygun olmayışı, halkın büyük bir kısmının Antalya'ya taşınmasıyla açıklanabilir. Nitekim, hemen hemen bu tarihlerde, İmparator Konstantinos Porphyrogennetos (913-959) *De Themabitus* adlı eserinde Side'yi korsanlar yuvası olarak göstermektedir (Mansel 1978: 18).

Kentin Terkediliş Süreci

12. yüzyıldan başlayan ve 14. yüzyılın sonlarına kadar takip edilebilen kaynaklar ve arkeolojik bulgular, seyrek de olsa bu tarihe kadar Side'de bir nüfusun olduğuna işaret etmektedir. Ünlü Arap coğrafyacı İdrisi, 1154 yılında Side'den Antaliya al-muhraqa (Yanık Antalya) olarak bahsetmektedir: "*Bu seyrek nüfuslu, harabe haline gelmiş yer, daha önce parlak ve kalabalık nüfuslu bir şehirdi, nüfusu kenti terk ederek iki gün mesafedeki Yeni Antalya'ya taşınmıştır.*" (Mansel 1978: 18 vd., res. 11). 1156 yılında İstanbul'da toplanan konsile katılmış olan Piskopos IV. İohannes bu ruhani meclislerde Side'nin son temsilcisi olmuştur.

Mansel tarafından 60'lı yıllarda, tiyatronun hemen bitişiğinde, sütunlu caddenin kuzey ucunda (*intra muros*) bir define açığa çıkarılmıştır. Define, belki sikke basımında kullanılacak 6 tane çeşitli büyüklükte gümüş külçe, büyük bir kısmı Regnum Teutonicum'dan 12. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Alman basımları (Hellenkemper ve Hild 2004: 378, dn. 77-78) ile gümüş Fransız denarları içermektedir. Alman basımlarının kullanımı 1150 tarihinde son bulmaktadır. Bu sikkelerin Side'deki varlığı İkinci Haçlı Seferi'yle (1147-1149) ilişkilendirilmiştir (Mansel 1978: 18). Antalya'ya ulaşan Fransız birlikleri, Kral VII. Louis'nin deniz yoluyla Suriye'ye geçmesi üzerine, büyük Haçlı grubu Piskopos Otto von Freising'in komutasında doğu yönünde ilerlemek isterken, 1148 yılının ilk günlerinde, Köprüçay yöresinde Selçuklular tarafından büyük bir yenilgiye uğratılmıştır. Söz konusu define, Haçlı Seferi sırasında Side'ye sığınan bir kişi tarafından buraya gömülmüş olmalıdır. Ancak, gömen kişinin bir daha dönüp defineyi alamadığı da aşikardır. Bu olay, Selçukluların henüz Antalya ve Alanya'yı resmi olarak ele geçirmemiş olsalar da bölgede önemli bir güç olduklarını göstermektedir (Altan 2003: 93-98).

Gesta Ricardi'de, 1191 yılında Kral II. Philipp'in Kudüs'ten Attaleia Körfezi'ne gelişi vesilesiyle ikisi de Satalia olarak adlandırılan bir köy ve kasabadan söz edilir. Ancak içlerinden birinin çöl olduğundan ve "Eski Satalia" diye anıldığından bahsedilir (Hellenkemper ve Hild 2004: 378, dn. 80). "Eski Satalia" olarak adlandırılan ve çöl olan bu yer Side'dir.

Res. 9: Otopark alanı (beyaz daire içinde) ile Dionysos Tapınağı (?) denilen yapı (beyaz dikdörtgen içinde).

12. yüzyılda başlayan ve 13. yüzyılda Pamphylia'nın zaptıyla sona eren Selçuklu akınlarında Side'nin adı geçmese de gerek İdrisi'nin anlattıkları gerekse ele geçen define, 12. yüzyılın ortalarında ve hemen sonrasında Side'de az da olsa bir nüfusun varlığına işaret etmektedir. Nitekim 2009 yılından bu yana özellikle tiyatro ve çevresinde (*intra muros*) tarafımızdan sürdürülen araştırmalar ve bu alandaki seramik buluntular açıkça alanın MS 12. ve 13. yüzyıllardaki kullanımına işaret etmektedir (Soykal-Alanyalı 2016: 430). Ancak, bu döneme ait izler Mansel kazılarıyla tamamen kaldırıldığı için bizim kazılarımızda ele geçen örnekler oldukça sınırlı sayıdadır. Olasılıkla sur dışı büyük oranda kumul altında kalmıştı. Yine Attius Philippus Suru'nun hemen önünde esasen doğusunda yaptığımız araştırmalar bu alanın MÖ 1. yüzyıldan önce de tamamen kumul olduğunu göstermiştir (Soykal-Alanyalı 2016: 432). Bu gün dahi kumsaldan kente kumun yürümesi önemli sorunlardan biridir.

Dionysos Tapınağı'nda ve hemen karşısındaki Otopark Alanı kazılarında (Res. 9), az da olsa tespit edilen MS 13. yüzyıla ait sırlı seramik parçaları her iki alanın da 13. yüzyılda kullanıldığını açıkça göstermektedir (Soykal-Alanyalı 2016: 430). İlginç olan, 7. yüzyıl ile 12 yüzyıl arasındaki döneme işaret eden herhangi bir buluntuya rastlanmamış olmasıdır.

Side, 14. yüzyılın sonlarına kadar bir metropolitliktir (Hellenkemper ve Hild 2004: 377, dn. 74). Özellikle kilise kayıtlarından, 1315 yılında Side'ye giden yolun yabancı halkların saldırılarından dolayı güvenli olmadığı ve buradaki cemaatin yabancı olarak nitelendirilen halkların arasında kaldığını öğrenmekteyiz. Ayrıca Side'de 1360 ve 1397 yıllarında çok az olsa da Hıristiyan cemaatin varlığını halen sürdürdüğü öğrenilmektedir (Hellenkemper ve Hild 2004: 379-380).

Nitekim tiyatronun "c" galerisinde tespit edilen seramikler D. Şen tarafından 13. yüzyılın 2. yarısı - erken 14. yüzyıla tarihlendirilmiştir¹¹. Elimizdeki mevcut 13-14. yüzyıllara ait seramikleri, 14. yüzyılda bölgeyi elinde bulunduran Hamitoğulları ve Teke Oğulları ile 1391 yılında geçici olarak, 1422 yılında da kesin olarak işgal eden Osmanlı Türkleriyle ilişkilendirmek mümkün değildir. Onların Side'de oturduklarına dair elimizde şimdilik herhangi bir belge bulunmamaktadır; bu bulgular olasılıkla geride kalan küçük Hıristiyan cemaatle ilişkilidir.

NOTLAR

1. Side yazısı üzerine araştırmalar, M. Zinco ve C. Zinco tarafından az da olsa yeni eklenen yazıtlarla yeniden başlatılmıştır.
2. Nollé 2001: 488 vd., nr. 167. MS 4. yüzyılın 2. yarısına tarihlenen, "tabula ansata" içinde yer alan yazıtın *spolie* (devşirme) olup olmadığı tartışılmaktadır.
3. Piesker 2015: 151 vd.; Soykal-Alanyalı 2016: 419 vd. "Tapınağın İmparator Kült Tapınağı" olması ve olasılıkla "Augustus İmparator kültü"yle ilişkili olması konusunda bkz. Soykal-Alanyalı 2016: 424.
4. 2013 yılından itibaren sur ve çevresinde tarafımızdan yürütölen arkeolojik araştırmalara paralel olarak K. Piesker tarafından, "Gerda Henkel Stiftung" katkılarıyla bir mimari belgeleme ve araştırma projesi yürütölmüştür. Arkeolojik araştırmalar ile mimari yapı araştırmaları paralel bir şekilde, birbirini besleyerek başarıyla gerçekeştirilmiştir. Piesker'e verdiği büyük katkılardan dolayı çok teşekkür ederim.
5. Attius Philippus Suru ve çevresindeki stratigrafik kazılar, 2012 yılında F. Soykal-Alanyalı tarafından başlatılmış, 2013 yılında S. Erkoç'un da katılımıyla ve Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Anadolu Üniversitesi'nin katkılarıyla yürütölmüştür. Proje kapsamındaki tüm seramikler D. şen-Yıldırım ve B. S. A. Oransay tarafından, numizmatik belgeler ise A. T. Tek tarafından değerlendirilmiştir; kendilerine çok teşekkür ederim.
6. Sond. 2/15 ve 3/15. Stratigrafik birimler: SB4/3, SB6, SB7 ve Sikkeler: S02/15, S15/15.
7. S136, S137, SB138, SB139, SB140; Soykal-Alanyalı ve Erkoç 2015: 116 vd., res. 3.
8. Sond. 8-13/15: SB39, SB45, SB47, SB52, SB54, SB61, SB62, SB43?, SB43/1.
9. SB32, SB38, SB40, SB57, SB58, SB59. Ayrıca bkz. Soykal-Alanyalı ve Erkoç 2016.
10. Yakın bir görüş için bkz. Nollé 1993: 142. 7. ya da 8. yüzyılda Side'de büyük değişiklikler olmuş ve kent bir polisten *kastron'a* dönuşmüştür. Side küçölmüş, adanın ucunda ve en dar yerinde, Hellenistik Dönem'den önceki sınırlarına çekilmiştir.
11. D. şen'e verdiği sözlü bilgilerden dolayı teşekkür ederim; ayrıca bkz. şen-Yıldırım 2015: 33-34.

.....

KAYNAKÇA

Antik Kaynak

Arrianos, *İskender'in Anabasisi*. Çev. H. Örs, Maarif Matbaası, İstanbul 1945.

Modern Kaynaklar

Altan, E. 2003. *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7. Dizi, Sayı 211, Ankara.

Bean, G. E. 1979. *Turkey's Southern Shore*. The Bowering Press Ltd., London-Plymouth-New York.

Büyökkolancı, M. 2008. "Side Dionysos Tapınağı'na İlişkin Yeni Bulgular", İ. Delemen, S. Çokay-Kepçe ve A. Özdzibay (yay.) *Euergetes. Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı*: 259-282. Ege Yayınları, İstanbul.

Hellenkemper, H. ve F. Hild 2004. *Lykien und Pamphylien*, Teil 1. Tabula Imperii Byzantini 8, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viyana.

Mansel, A. M. 1963. *Die Ruinen von Side*. Walter De Gruyter & Co, Berlin.

Mansel, A. M. 1978. *Side 1947-1966 Yılları Kazıları ve Araştırma Sonuçları*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Nollé, J. 1993. *Side im Altertum. Geschichte und Zeugnisse* I. Inschriften griechischer Städte in Kleinasien 43, Dr. Rudolf Habelt GMBH, Bonn.

Nollé, J. 2001. *Side im Altertum. Geschichte und Zeugnisse* II. Inschriften griechischer Städte in Kleinasien 44, Dr. Rudolf Habelt GMBH, Bonn.

Peschlow, U. 2010. "Mauerbau in Krisenloser Zeit? Zu spätantiken Stadtbefestigungen in südlichen Kleinasien: Der Fall Side", D. Kreikenbom (yay.) *Krise und Kult. Vorderer Orient und Nordafrika von Aurelian bis Justinian*: 61-108. Millenium Studies Bd. 28, De Gruyter, Berlin / New York.

Piesker, K. 2015. "Auf den zweiten Blick: ein neuer Rekonstruktionsvorschlag für den 'Dionysos Tempel' in Side", *IstMitt* 65: 151-183.

- Scherrer-Lohner 2016. "Doğu Kapısı Çalışmaları": H. S. Alanyalı "Side 2015 Kazı ve Araştırmaları", *ANMED* 2016-14: 139-140.
- Soykal-Alanyalı, F. 2016. "Side Dionysos(?) Tapınağında Tiyatro ile Çevresinin Kentsel Değişimi ve Dönüşümü", *OLBA* XXIV: 419-450.
- Soykal-Alanyalı ve S. Erkoç 2015. "Attius Philippus Suru, Arkeolojik Çalışmalar": H. S. Alanyalı, Side 2014 Yılı kazı ve Araştırmaları", *ANMED* 13: 114-117.
- Soykal Alanyalı, F. ve S. Erkoç 2016. "Attius Philippus Suru. Arkeolojik Çalışmalar": H. S. Alanyalı, "Side 2015 Yılı Kazı ve Araştırmaları", *ANMED* 14: 137-138.
- Soykal-Alanyalı, F., D. Şen-Yıldırım, B. S. A. Oransay, S. Erkoç ve A. T. Tek 2015. "Side Attius Philippus Suru Projesi Kapsamında Tespit Edilen Stratigrafik Katmanlar ve Onları Temsil eden Seramik Repertuarı", *XI. AIECM3 Uluslararası Orta Çağ ve Modern Akdeniz Dünyası Seramik Kongresi* (19-24 Ekim 2015), Özet Kitabı: 55. Koç Üniversitesi, VEKAM, Antalya.
- Şen-Yıldırım, D. 2015. "La Céramique Médiévale: Indices sur une Période Méconnue de Sidé en Pamphylie", *XI. AIECM3 Uluslararası Orta Çağ ve Modern Akdeniz Dünyası Seramik Kongresi* (Antalya, 19-24 Ekim 2015), Özet Kitabı: 33-34. Koç Üniversitesi, VEKAM, Antalya.
- Zgusta, L. 1984. *Kleinasiatische Ortsnamen*. Beiträge zur Namenforschung, Beiheft 21, Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg.